

## Het getuigenis van Abaelard over Norbert van Gennep

Zowel over Norbert als over zijn tijdgenoot Abaelard († 1142) bestaat een uitgebreide historische literatuur. Toch werd de verhouding tussen beiden nooit afzonderlijk behandeld, zoals dat wel gebeurde voor de betrekkingen tussen Norbert en Rupert van Deutz<sup>1)</sup>, Gerhoch van Reichersberg<sup>2)</sup>, Guibert van Nogent<sup>3)</sup>, Gaufried van Chartres<sup>4)</sup> en Bernard van Clairvaux<sup>5)</sup>.

In de biografieën van Norbert werden de ongunstige uitspraken van Abaelard ofwel weggelaten, ofwel slechts terloops vermeld als uitingen van ongenoegen van een ketters theoloog, terwijl in de enorme literatuur over Abaelard diens uitlatingen over Norbert wel werden aangehaald, maar vaak slechts oppervlakkig geïnterpreteerd, daar men onvoldoende op de hoogte was van Norberts levensloop. Bovendien is de geleerdenstrijd over de authenticiteit van de zogenaamde briefwisseling tussen Abaelard en Heloïse de laatste decennia opnieuw bijzonder hevig opgeblaaid, zodat de beoordeling van de kritiek op Norbert die in de *Historia calamitatum* zou te vinden zijn, daardoor des te meer moeilijkheden oplevert.

<sup>1)</sup> G. VAN DEN ELSEN, *De h. Norbertus en Rupertus*, in *De Katholiek*, 1886, LXXXIX, blz. 223-237; 1888, xciii, blz. 148-163; 1889, xcv, blz. 351-366; U. BERLIERE, *Rupert de Deutz et saint Norbert*, in *Revue bénédictine*, 1890, vii, blz. 452-457. Verder in de biografieën van Rupert met als recentste J.H. VAN ENGEN, *Rupert of Deutz*, Berkeley, Los Angeles, Londen, 1983, in-8°, xix-397 blz., met selectieve bibliografie.

<sup>2)</sup> F.W. KLEBEL, *Norbert von Magdeburg und Gerhoch von Reichersberg*, in *Analecta Praemonstratensia*, 1962, xxxviii, blz. 323-334; in de biografie door P. CLASSEN, *Gerhoch von Reichersberg. Eine Biographie mit einem Anhang über die Quellen, ihre handschriftliche Ueberlieferung und die Chronologie*, Wiesbaden, 1961, in-8°, xi-485 blz., en in W.M. GRAUWEN, *Norbertus aartsbisschop van Maagdenburg, 1126-1134*, Brussel, 1978, blz. 80-93: *Norbertus en Gerloch van Reichersberg*.

<sup>3)</sup> W.M. GRAUWEN, *Guibert van Nogent en Norbert van Gennep*, in *Analecta Praemonstratensia*, 1983, LIX, nr. 3-4, blz. 206-220.

<sup>4)</sup> W.M. GRAUWEN, *Gaufried van Chartres (1116-1149), vriend van Norbert en van de «Wanderprediger»*, in *Analecta Praemonstratensia*, 1982, LVIII, nr. 3-4, blz. 161-209.

<sup>5)</sup> G. MADELAINE, *Saint Bernard et saint Norbert. Etude historique sur l'amitié de ces deux Saints*, Caen, 1878, in-8°, 30 blz.; F. PETIT, *Bernard et l'Ordre de Prémontré, in Bernard de Clairvaux. Etudes et documents de la Commission d'histoire de l'Ordre de Cîteaux*, 1953, iii, blz. 289-307. Dit onderwerp dient echter opnieuw te worden behandeld.



De bedoeling van deze korte bijdrage kan zeker niet zijn deze sedert lang omstreden kwestie opnieuw te behandelen. Ten hoogste kunnen aan de specialisten terzake enkele inzichten worden aangereikt door vanuit de invalshoek van de twee passages over Norbert de problemen te belichten. Voor het overige zal hier slechts een *status quaestionis* worden geboden, die gezien de vele recente studies over Abaelard noodzakelijk is geworden.

Het dossier Abaelard bevat namelijk twee teksten die vrijwel steeds op Norbert werden toegepast. Vooreerst wordt hij expliciet geciteerd in het *Sermo 33 de sancto Joanne Baptista*. Daarnaast vermeldt de omstreden *Historia calamitatum* de activiteit van twee *novi apostoli* tegen Abaelard, waarvan de éne zich erop beroemde de levenswijze der kanunniken tot nieuw leven te hebben gewekt. Ook hiermee zou, volgens de meeste historici, Norbert zijn bedoeld.

#### 1. De brief tegen de reguliere kanunniken

Daarnaast bestaat er een derde tekst die in dit verband ter sprake moet komen. Voor eind 1118 was Abaelard, min of meer gedwongen door de omstandigheden, benedictijn geworden te Saint-Denis<sup>6</sup>). In zijn geschriften kiest hij dan ook resoluut de kant van de monniken tegen de reguliere kanunniken. Dit wordt vooral duidelijk in zijn *Epistola contra quemdam canonicum regularem qui monasticum ordinem deprimebat et suum illi anteferebat*<sup>7</sup>). Ook deze brief werd vroeger meermaals beschouwd als tegen Norbert gericht<sup>8</sup>), doch daar is geen enkel argument voor. Geen enkel inwendig criterium geeft uitsluitel over Abaelards tegenstander, de verdediger van de reguliere kanunniken. Bij lezing van de brief krijgt men zelfs de indruk dat Abaelard niet de bedoeling had een bepaalde persoon te weerleggen, doch wel systematisch alle argumenten wilde op een rijtje zetten die de hogere waardigheid van het monachisme konden aantonen. Vele daartoe aangehaalde citaten komen eveneens voor in het reeds genoemde *Sermo 33*.

<sup>6</sup>) D. VAN DEN EYNDE, *Détails biographiques sur Pierre Abélard*, in *Antonianum*, 1963, xxxviii, blz. 220. De intrede van Abaelard moet tussen eind 1117 en 1119 worden geplaatst, cfr. *ibidem*, blz. 218.

<sup>7</sup>) Uitg. V. COUSIN, *Petri Abaelardi Opera*, dl. 1, Parijs, 1849, blz. 686-695; *P.L.*, 178, Parijs, 1855, kol. 343-352 (*Epist.*xii).

<sup>8</sup>) Zie J.-P. NICERON, *Mémoires pour servir à l'histoire des hommes illustres dans la république des lettres*, dl. iv, Parijs, 1728, blz. 10 en de korte inleiding in V. COUSIN, *o.c.*, dl. 1, blz. 686.



Volgens de uitgever, Victor Cousin, zou Abaelard met deze brief hebben geantwoord op het werk van Filips van Harveng, *De dignitate clericorum*<sup>9)</sup>. De abt van Bonne-Espérance vermeldt daarin inderdaad een dispuut tussen een monnik en een clericus, waarbij de monnik handig gebruik maakte van de geschriften van de H. Hiëronymus, terwijl de clericus meer bedreven was in de geschriften van Porphyrius en Aristoteles, doch minder bekend was met de H. Schrift<sup>10)</sup>.

Nu is het juist dat Abaelard in deze brief, evenals trouwens in het *Sermo* 33, Hiëronymus voortdurend uitdrukkelijk citeert<sup>11)</sup>, wat gezien het onderwerp, weinig verwondering kan wekken. Samen met Elias en Sint-Jan de Doper die hij *principes nostri* noemt<sup>12)</sup>, beschouwt hij Hiëronymus als de vader van de monniken<sup>13)</sup>. Bovendien kan men zich afvragen of Abaelard zich niet speciaal tot deze kerkvader aangetrokken voelde vanwege een verregaande verwantschap inzake belangstellings-sferen, geestesrichting, werkmethode en karakter<sup>14)</sup>.

De monnik waarover Filips van Harveng spreekt zou dus eventueel Abaelard kunnen zijn. De beschrijving van de clericus echter past slecht op Norbert. Er is geen enkele reden om te denken dat Norbert een specialist in de werken van Porphyrius of Aristoteles zou zijn geweest. Dat Norbert anderzijds kon beschouwd worden als minder bedreven in de H. Schrift, staat in tegenspraak met het getuigenis van Guibert van Nogent<sup>15)</sup>.

Wat de inhoud van deze brief tegen de reguliere kanunniken betreft, blijft nog aan te stippen dat Abaelard van oordeel is dat de naam van reguliere kanunniken door de dragers daarvan zelf onlangs is uitgevonden, zoals zijzelf ook pas onlangs zijn ontstaan<sup>16)</sup>. Uiteraard verdedigt hij het contemplatieve leven met de gebruikelijke vergelijkingen van

<sup>9)</sup> Uitg. V. COUSIN, blz. 686.

<sup>10)</sup> FILIPS VAN HARVENG, *De dignitate clericorum*, P.L., 203, kol. 807.

<sup>11)</sup> Uitg. V. COUSIN, dl. 1, blz. 688, 690, 692, 694.

<sup>12)</sup> Uitg. V. COUSIN, dl. 1, blz. 689: «...noster princeps Elias,...; ...Joannes princeps vestri est dogmatis ipse monachus.»

<sup>13)</sup> *Ibidem*, blz. 688: «...illud quoque Hieronymi nostri...».

<sup>14)</sup> In die richting wees reeds Georg Misch, zie Peter von Moos, *Mittelalterforschung und Ideologiekritik. Der Gelehrtenstreit um Héloïse*, München, 1974, blz. 83, en evenzo J. LECLERCQ, «*Ad ipsam sophiam Christum*». *Das monastische Zeugnis Abaelards*, in *Sapienter ordinaire. Festgabe für Erich Kleineidam*, Leipzig, 1969, blz. 197-198.

<sup>15)</sup> Zie noot 3.

<sup>16)</sup> Uitg. V. COUSIN, blz. 693: «Cur et vos ipsi canonici regulares a vobis ipsis noviter appellati, sicut et noviter exorti,...».



Martha en Maria<sup>17)</sup> en Lia en Rachel<sup>18)</sup>). Opmerkelijk is wel dat ook hij pleit voor een leven in de eenzaamheid, buiten de steden<sup>19)</sup>). Abaelard zelf kende driemaal een periode van teruggetrokken leven, nl. te Quincey<sup>20)</sup>, Saint-Gildas<sup>21)</sup> en een jaar voor zijn dood te Cluny, maar hij zocht die eenzaamheid telkens slechts op in uiterste nood, om zodra mogelijk tot zijn magister-functie terug te keren. Zoals zijn tijdgenoten Anselm en Bernard van Clairvaux bezingt Abaelard het contemplatieve leven in de eenzaamheid als een verheven ideaal, doch alledrie hebben zij deze levenswijze slechts noodgedwongen en tijdelijk beoefend.

Deze brief werd waarschijnlijk te Saint-Gildas geschreven<sup>22)</sup>, dus tussen ca. 1125 en ca. 1132<sup>23)</sup>. In ieder geval was Abaelard reeds monnik toen hij hem schreef<sup>24)</sup> en de grote gelijkenis van de inhoud met het *Sermo 33* kan als argument gelden om ook deze brief te plaatsen gedurende zijn abtsperiode, die bijzonder rijk was aan geschriften.

## 2. Het *Sermo de sancto Joanne Baptista*

Ook het *Sermo 33 de sancto Joanne Baptista* werd neergeschreven toen Abaelard abt was van Saint-Gildas<sup>25)</sup>. Het is gericht tot zijn medebroer-

<sup>17)</sup> Uitg. V. COUSIN, blz. 690, 691, 693.

<sup>18)</sup> *Ibidem*, blz. 692.

<sup>19)</sup> *Ibidem*, blz. 688-689.

<sup>20)</sup> Over Le Paraclet in de parochie Quincey bij Troyes, dep. Aube, arr. Nogent-sur-Seine, bisdom Troyes, zie L.H. COTTINEAU, *Répertoire topo-bibliographique des abbayes et prieurés*, dl. II, Mâcon, 1939, kol. 2186. Abaelard ging daarheen na de abtsverkiezing van Suger van Saint-Denis op 12 maart 1122, zie D. VAN DEN EYNDE, *Détails biographiques...*, blz. 220. De einddatum van zijn verblijf te Quincey stelt meer problemen. D. VAN DEN EYNDE, *Les écrits perdus d'Abélard*, in *Antonianum*, 1962, xxxvii, blz. 474, geeft als extreme data «entre 1122 (été) et 1125/1127?».

<sup>21)</sup> Saint-Gildas-de-Rhuys, dep. Morbihan, arr. en bisdom Vannes, gem. Sarzeau, zie L.H. COTTINEAU, *o.c.*, dl. II, Mâcon, 1939, kol. 2713-2715, waar Abaelard evenwel niet wordt vermeld. Onbereikbaar was het werk van Jean-Luc DEUFFIC, *Répertoire topo-bibliographique des abbayes de l'ancienne Bretagne, Britania christiana. Bretagne monastique*, fasc. I, 1981, 48 blz.

<sup>22)</sup> Aldus de inleiding van V. COUSIN, dl. I, blz. 686, zonder argumenten.

<sup>23)</sup> Zowel de begin- als de einddatum van Abaelards verblijf te Saint-Gildas zijn onzeker. Hij wordt pas voor het eerst abt genoemd in een oorkonde van 15 maart 1128, zie J. MIETHKE, *Abaelards Stellung zur Kirchenreform. Eine biographische Studie*, in *Francia*, 1973, I, blz. 170, n. 72. M.M. McLAUGHLIN, *Abelard as Autobiographer: the Motives and Meaning of his «Story of Calamities»*, in *Speculum*, 1967, XLII, nr. 3, blz. 464, geeft zeven jaar van ca. 1125 tot 1132; J. MIETHKE, *o.c.*, blz. 170, plaatst zijn abtsverkiezing «gegen 1127».

<sup>24)</sup> Uitg. V. COUSIN, dl. I, blz. 686: «...nostri ordinis, id est monastici, ...».

<sup>25)</sup> Zie noot 23.



ders<sup>26)</sup> en wordt door D. Van den Eynde beschouwd als een werkelijk uitgesproken conferentie<sup>27)</sup>. Toch lijkt de tekst wel erg lang voor één enkele toespraak die op 24 juni zou zijn gehouden<sup>28)</sup>. De figuur van Sint-Jan de Doper komt uiteraard in de uiteenzetting wel aan bod<sup>29)</sup>, evenals in de brief aan een regulier kanunnik, maar het hoofdthema van dit sermoen ligt toch in Abaelards kritiek op het kloosterleven van zijn tijd.

Zowel G. Robert als D. Van den Eynde plaatsen dit *Sermo 33* in het begin van het abbatiaat van Abaelard te Saint-Gildas-de-Rhuys<sup>30)</sup>. D.E. Luscombe dateerde het in 1127<sup>31)</sup> of omstreeks 1127<sup>32)</sup>. Deze laatste datering steunt juist op de passage over Norbert, zoals verder zal blijken.

De authenticiteit van dit *Sermo 33* werd nooit betwijfeld en daar schijnt ook geen reden toe te bestaan. Damiaan Van den Eynde noemde het terecht het meest persoonlijke en het meest belangrijke sermoen, waarvan de hele stijl en gedachtengang typisch Abaelardiaans is. Dit is niet moeilijk aan te tonen vanwege de vele parallellen met andere werken<sup>33)</sup>. Abaelard valt namelijk vaak in herhalingen, vooral waar hij voor zijn stellingen een reeks *auctoritates* citeert.

Enkele auteurs hebben gemeend dat het hele *Sermo 33* tegen Norbert en tegen de premonstratenzers was gericht<sup>34)</sup>. Dit schijnt nochtans

<sup>26)</sup> Uitg. V. COUSIN, dl. I, blz. 566: «...dilectissimi fratres et commonachi...».

<sup>27)</sup> Aldus D. VAN DEN EYNDE, *Le recueil des sermons de Pierre Abélard*, in *Antonianum*, 1962, xxxvii, blz. 52.

<sup>28)</sup> In de uitgave van V. COUSIN, dl. I, blz. 566-592, in-4°. Het is het langste sermoen van Abaelard. Een goede weergave van de inhoud vindt men in J. LECLERCQ, «*Ad ipsam sophiam Christum*». *Das monastische Zeugnis Abaelards*, in *Sapienter ordinaire. Festgabe für Erich Kleineidam*, Leipzig, 1969, blz. 179-198, waar echter de passage over Norbert niet wordt behandeld.

<sup>29)</sup> Uitg. V. COUSIN, dl. I, blz. 570-571.

<sup>30)</sup> Zie D. VAN DEN EYNDE, *Le recueil...*, blz. 51.

<sup>31)</sup> D.E. LUSCOMBE, *Pierre Abélard et le monachisme*, in *Pierre Abélard — Pierre le Vénérable, Abbaye de Cluny, 2 au 9 juillet 1972*, Parijs, 1975, blz. 272.

<sup>32)</sup> *Ibidem*, blz. 273, n. 17.

<sup>33)</sup> D. VAN DEN EYNDE, *Le recueil...*, blz. 48-49 en 52, waar trouwens alle 34 sermoenen van Abaelard als authentiek worden beschouwd.

<sup>34)</sup> Aldus A. BORST, *Abälard und Bernhard*, in *Historische Zeitschrift*, 1958, 186, blz. 502: «Die ganze Predigt trieft vom Hohn über Norbert.» A. Borst meent dat Abaelard de premonstratenzers monniken noemde en dat hij Norbert beschouwde als de vernieuwer van het monachisme. Deze stelling is onaanvaardbaar voor iemand als Abaelard, die zelf de reguliere kanunniken bestreed en dus duidelijk het verschil met de monniken kende. Evenzo J. MIETHKE, *Abaelards Stellung...*, blz. 180: «...so ist doch überall in der Predigt eine versteckte Kritik an den neuen Formen des «apostolischen Lebens» spürbar, besonders anscheinend gegen die Prämonstratenser:....». Er is o.i. geen reden om te denken dat



onjuist. Slechts éénmaal wordt Norberts naam terloops genoemd, bij wijze van voorbeeld. Voor het overige handelt Abaelard uitsluitend over misbruiken binnen de monnikengemeenschap en valt hij de reguliere kanunniken niet aan zoals in de hogervermelde brief. Weliswaar bespreekt hij meermaals het geval van monniken die bisschop werden<sup>35</sup>), doch het is o.i. niet waarschijnlijk dat hij daarbij aan Norbert zou hebben gedacht. Abaelard, zoals al zijn tijdgenoten, trok al te duidelijk de scheidingslijn tussen monniken en reguliere kanunniken om beiden met elkaar te verwarren.

Enerzijds toont Abaelard zich fier dat een monnik bisschop kan worden en hij ziet juist hierin een bewijs van de hogere waardigheid van het monachisme dat monniken als oversten over clerici kunnen worden aangesteld en niet omgekeerd<sup>36</sup>). Anderzijds echter keurt hij de ambitie scherp af die de monniken zou aanzetten met het oog op promotie, de gunst van de kerkelijke leiders na te jagen<sup>37</sup>). Daarbij blijft hij, uitzonderlijk genoeg, zeer realistisch en nuchter in het doorzien van de nederigheidstopos, het zogenaamde *invitus* bisschop worden<sup>38</sup>).

Wanneer een monnik bisschop wordt, dan betekent dat volgens Abaelard een vermindering van zijn godsdienstigheid (*religio*), maar hij blijft wel het habijt van de monnik dragen<sup>39</sup>). Dit schijnt dus een vrij algemeen aanvaarde gewoonte geweest te zijn, althans voor de monniken. Verderop echter in hetzelfde sermoen keert hij zich heftig tegen het misbruik dat zulke bisschoppen wereldlijke kleding zouden dragen op hun reizen naar Rome, om des te gemakkelijker een werelds leven te kunnen leiden. Om dezelfde reden laten ze ook hun haar en baard groeien, maar op die manier bedriegen zij de goegemeente en worden afvallig (*apostatantes*) van hun ideaal van monnik en van bisschop<sup>40</sup>).

Abaelard voortdurend tot zijn confraters monniken over wantoestanden bij de monniken zou gesproken hebben terwijl hij in feite de reguliere kanunniken zou hebben bedoeld.

<sup>35</sup>) Uitg. V. COUSIN, dl. 1, blz. 579-581, 583-584, 586-589. Evenzo in de brief tegen de reguliere kanunniken, *ibidem*, blz. 687, 688.

<sup>36</sup>) Uitg. V. COUSIN, dl. 1, blz. 579. Uitvoeriger daarover in de brief tegen de reguliere kanunniken, *ibidem*, blz. 687.

<sup>37</sup>) Uitg. V. COUSIN, dl. 1, blz. 579.

<sup>38</sup>) *Ibidem*, blz. 587: «...qui se invitos ad episcopatum trahi profitentur.» Dit sermo had uitvoeriger moeten aan bod komen in het artikel *De nederigheidstopos bij verkiezingen in de middeleeuwen, voornamelijk in de 12de eeuw*, in *Album Carlos Wyffels*, Brussel, 1987, blz. 189-211, zie vooral blz. 209-210, waar het standpunt van Abaelard, wegens plaatsgebrek, slechts kort kon worden vermeld.

<sup>39</sup>) Uitg. V. COUSIN, dl. 1, blz. 583: «Quod quum evenerit, nequaquam is, qui episcopus factus est, quamvis religionem minuat, habitum tamen religionis non mutat.» Evenzo *ibidem*, blz. 588.

<sup>40</sup>) *Ibidem*, blz. 589.



Uit deze woorden van Abaelard mag men wellicht niet zonder meer besluiten dat ook de reguliere kanunniken die bisschop werden hun ordeskledij bleven dragen. Voor de persoon van Norbert bezitten we daaromtrent geen enkel eigentijds bericht, noch van binnen, noch van buiten de orde, wat eerder doet veronderstellen dat hij gekleed liep zoals de andere aartsbisschoppen of in de linnen kleding van de seculiere kanunniken, zoals hij aan zijn volgelingen te Maagdenburg en Gottesgnaden had voorgeschreven<sup>40 bis</sup>).

Het *Sermo* 33 levert ons ook het kloosterideaal van Abaelard. Ook hier verdedigt hij het contemplatieve leven op een afgelegen plaats, niet in burchten of steden<sup>41</sup>), evenals in de brief tegen de reguliere kanunniken<sup>42</sup>). Zijn kritiek op bestaande misbruiken in dit sermoen impliceert echter ook duidelijk de ideale levenswijze die hem voor ogen stond en die wonderlijk wel overeenkomt met het *propositum* dat de *Vita A* en andere bronnen als Norberts ideaal aanduiden<sup>43</sup>).

Vooreerst klaagt Abaelard het misbruik aan dat de monniken van de opbrengst van andermans arbeid zouden leven<sup>44</sup>). Het bezit van dorpen en horigen, van taksen en tolrechten, alsook van parochies en tienden, wijst hij resoluut af<sup>45</sup>). Abaelard moet dus, evenals Norbert aanvaankelijk, van mening geweest zijn dat kloosterlingen enkel en alleen door eigen handenarbeid in hun onderhoud dienden te voorzien. Dit niet alleen met de bedoeling alle luiheid uit te sluiten, maar ook om de kloosters zoveel mogelijk onafhankelijkheid te waarborgen tegenover de wereldlijke heersers en de bisschoppen. Petrus Cantor verhaalt zelfs hoe

<sup>40 bis</sup>) Zie daarover de bronnen in W.M. GRAUWEN, *Norbertus...*, blz. 457-464, vooral blz. 463.

<sup>41</sup>) Uitg. V. COUSIN, dl. 1, blz. 573: «Si cupis esse quod diceris monachus, id est solus, quid facis in urbibus.... Quid facis in turba, qui solus es?»; blz. 581: «Mihi oppidum carcer, et solitudo paradisus est.»

<sup>42</sup>) Zie noot 19. De parallellen tussen beide geschriften werden reeds opgemerkt door D. VAN DEN EYNDE, *Le recueil...*, blz. 49.

<sup>43</sup>) Zie o.m. *Vita A*, MGH., SS., 12, blz. 678, en de oorkonden van Bartholomeus van Laon, in de *Lijst van oorkonden waarin Norbertus wordt genoemd*, in *Analecta Praemonstratensis*, 1975, LI, nrs. 4, 22 en 82.

<sup>44</sup>) Uitg. V. COUSIN, dl. 1, blz. 572: «... de alieno labore victum quaerimus...». Evenzo Norbert volgens Bartholomeus van Laon in zijn oorkonde van 1125, oktober 13, zie de *Lijst van oorkonden...*, nr. 22: «...et de labore manuum sibi necessaria providerent.» en *ibidem*, nr. 82, oorkonde van 1143: «Volebat autem sepefatus vir (Norbertus) cum fratribus suis ut de laboribus manuum suarum viverent,...».

<sup>45</sup>) Uitg. V. COUSIN, dl. 1, blz. 572. Hiermee te vergelijken de oorkonde van Bartholomeus van 1121, *Lijst van oorkonden...*, nr. 6, uitg. J. LE PAIGE, *Bibliotheca Praemonstratensis Ordinis*, Parijs, 1633, blz. 374: «...condonavimus perpetuo possidenda: ita ut nullos conventus laicorum secum adhibeant, nisi tantum personas quae sub eodem proposito vivant.»



Abaelard geldelijke hulp weigerde van zijn oude vriend, graaf Theobald IV van Champagne, in wiens gebied hij zich te Quincey bevond, omdat hij vreesde dat sommige inkomsten van de graaf op onrechtvaardige manier verkregen waren. Deze mening wordt eveneens weergegeven in het gedicht dat Abaelard voor zijn zoon had geschreven, het *Carmen ad Astrolabium*<sup>46</sup>). De zeer principiële houding van Abaelard inzake armoedebeleving schijnt dus wel vast te staan.

Abaelard heeft dan ook, evenals Norbert, scherp ingezien dat uit deze verplichtingen en bezittingen voortdurend eindeloze betwistingen en processen moesten volgen, met omkoperijen van rechters en betalingen aan pleiters, die de kloosterlingen een slechte faam bezorgden<sup>47</sup>). Evenzo verklaarde Norbert ten overstaan van de kanunniken van Sint-Maarten te Laon zelfs het hun ontstolen goed niet met processen te willen teruggeisen<sup>48</sup>). Dit standpunt klinkt vrijwel even extreem als de stelling van Abaelard dat elke rijkdom uit onrecht voorkomt en dat een rijke zelf een onrechtvaardige is of diens erfgenaam<sup>49</sup>). Ook Abaelard gebruikt trouwens terloops de uitdrukking *pauperes Christi*<sup>50</sup>).

Een ander parallellisme in de opvattingen van Abaelard en Norbert zou men kunnen zien in het feit dat Abaelard wordt beschouwd als de enige theoreticus van de dubbelkloosters uit de 12de eeuw<sup>51</sup>). Hij heeft dus de theorie geleverd voor wat ook Robrecht van Arbrissel en Norbert van Gennep vóór hem in praktijk hadden gebracht.

<sup>46</sup>) PETRUS CANTOR, *Verbum abbreviatum*, c. 46, P.L., 205, kol. 146B/C, geschreven in 1191/1192, en het *Carmen ad Astrolabium*, uitg. B. HAUREAU, *Notices et extraits*, xxxiv, 2, 1895, blz. 193. Over dit alles J. MIETHKE, *Abaelards Stellung...*, blz. 166 en noot 44.

<sup>47</sup>) Uitg. V. COUSIN, dl. 1, blz. 573: «Hinc ad synodos et ad concilia frequenter tracti, et ad publicas causas quotidie profecti, non modico pretio iudices, vel qui nostras injurias pallient conducimus oratores. Certe et in ipsis consiliis quanta sit avaritiae nostrae rapacitas, frequens querimonia monstrat. Raro ibi episcopos, raros clericos invicem contendere videmus. Omnes fere controversiae aut monachorum sunt, aut de monachis ortae.»

<sup>48</sup>) *Vita A*, blz. 678.

<sup>49</sup>) Uitg. V. COUSIN, dl. 1, blz. 575. Daarover ook J. MIETHKE, *Abaelards Stellung...*, blz. 166 (ten overstaan van Theobald IV van Champagne).

<sup>50</sup>) Uitg. V. COUSIN, blz. 575: «Non enim veros Christi pauperes donis nostris amicis effecimus nostros,...»; blz. 579: «Nos suffarcinati auro Christum sequimur pauperem,...». Hierbij moge worden aangestipt dat Abaelard in zijn *Theologia christiana*, P.L., 178, kol. 1180C en 1181C, eveneens de eigentijdse uitdrukkingen van *vita apostolica* en navolging van de primitieve kerkgemeenschap gebruikt. Ook het «nudum Christum nudi sequi» behoort tot zijn woordenschat, zie J. LECLERCQ, «Ad ipsam sophiam Christum»..., blz. 190.

<sup>51</sup>) Aldus D.E. LUSCOMBE, *Pierre Abélard et le monachisme*, in *Pierre Abélard- Pierre le Vénérable*, Parijs, 1975, blz. 271.



Samenvattend kan men dus zeggen dat er heel wat gelijkenissen te vinden zijn tussen het hervormingsprogramma van Norbert en dat van Abaelard, ook al was dat van deze laatste uitsluitend voor contemplatieve monniken bestemd<sup>52)</sup>.

Tenslotte keert Abaelard, evenals Anselm van Havelberg, zich meermaals tegen de hypocrisie<sup>53)</sup>, alsook tegen de baatzucht die bij sommige godsdienstpraktijken kan voorkomen, zoals het ronddragen van relieken, het prediken uit winstbejag<sup>54)</sup> en het simuleren van wonderen<sup>55)</sup>. Over dit laatste misbruik zegt hij dat sommigen uit de kloosters de wereld ingaan en voor zich de faam van godsdienstigheid opeisen en wensen als wonderdoeners voor te komen, zodat ze zelfs simuleren de gave te bezitten om wonderen te doen en verlangen dat dit over hen verteld wordt. Van dit soort heeft hij er in zijn tijd verschillende gezien, zo zegt hij. Zij die het verblijf onder de mensen ten zeerste moesten vluchten, riepen juist door die kunstgrepen al te graag het volk samen. Tenslotte jaagden zij zozeer de gunst van de machtigen en van de kerkelijke leiders na, dat zij hun ideaal van monnik verlieten om bisschop over wereldlijke geestelijken te worden<sup>56)</sup>.

Abaelard bedoelt hier duidelijk monniken die hun klooster verlieten om te gaan prediken. Deze kritiek kan hier nog niet op Norbert bedoeld zijn, hoewel hij enkele bladzijden verder dezelfde verwijten aan Norbert zal toesturen. Ook aan Bernard kan Abaelard hier niet hebben gedacht aangezien die wel rondtrok en predikte, doch nooit bisschop is

<sup>52)</sup> Dit schijnt in tegenspraak met de mening van J. MIETHKE, *Abaelards Stellung...*, blz. 182: «Abaelards Reformbemühungen laufen in anderen Brännen und wurzeln in anderen Traditionen als die Bernhards oder Norberts von Xanten.»

<sup>53)</sup> Anselm van Havelberg spreekt in zijn *Dialogi*, P.L., 188, kol. 1152-1157, vooral 1155, over de hypocrisie van zijn tijd, die bestreden werd door hervormers als Augustinus en Norbert. Anselm noemt dus Norbert een bestrijder van de hypocrisie, terwijl Abaelard hem daarvan beschuldigt. Doch het woord schijnt voor beiden een verschillende inhoud te hebben. Anselm bedoelt met hypocrisie waarschijnlijk de decadentie van het gemeenschapsleven die door Augustinus en Norbert werd bestreden.

<sup>54)</sup> Uitg. V. COUSIN, dl. I, blz. 577: «...et interdum cassas cum reliquiis sanctorum circumferentes, venali praedicatione mundo discurremus: et nonnumquam pseudo-predicatoribus conductis, quae veritate non possumus, mendacio lucratur.»

<sup>55)</sup> *Ibidem*, blz. 579: «Sunt et qui de monasteriis ad saeculum prodeuntes, in tantum sibi religionis nomen vindicant, et mirabiles videri appetunt, ut miraculorum quoque gratiam se habere simulent, atque id de se praedicari gloriantur. Quales nonnullos temporibus nostris vidimus, qui frequentiam hominum quam maxime fugere debuerant, hac potissimum arte convocabant. Denique et in tantum hac simulatione gratiam potentum vel favorem ecclesiasticarum potestatum venantur, ut relicto proposito monachi, saecularibus clericis praeficiantur episcopi.»

<sup>56)</sup> Zie vorige voetnoot.



geworden. De figuur van de rondtrekkende monnik was in Abaelards tijd blijkbaar niet zo uitzonderlijk, maar wellicht bleven slechts enkele extreme gevallen in de historische bronnen bewaard. Het probleem van de monnik die bisschop werd, schijnt te Saint-Gildas bijzonder actueel geweest te zijn aangezien Abaelard er zich bladzijdenlang mee bezighoudt. Hij ziet in hen de belichaming van de ambitie, de valse godsdienstigheid en het wereldse luxueuze leven. Hij verwijt hun ondermeer vroeger te voet of met een ezel gereisd te hebben, terwijl ze na bisschop geworden te zijn een raspaard bestegen<sup>57</sup>). Dit laatste verwijt doet onmiddellijk denken aan een bijna identieke kritiek op Norbert in de *Dialogus* van de monnik Idung<sup>58</sup>). Het te voet of per ezel reizen werd algemeen beschouwd als een teken van armoede, terwijl het paard het statussymbool van de ridder bleef.

Na deze uitval zegt Abaelard dat hij het aan de heilige Hiëronymus wil overlaten om dit alles bijtender te beschrijven. Toch trekt hijzelf ook opnieuw van leer tegen de aanmatiging van degenen die uit de eenzaamheid naar de grote menigte toegaan, zich beroemen op hun geveinsde godsdienstigheid en als wonderdoeners willen doorgaan door mirakelen te simuleren. Hij wil niet ingaan op de aanrakingen en de zegeningen uitgesproken over het water dat aan zieken ter genezing wordt overgereikt, op de betastingen of de massage van ledematen om de pijn uit te bannen, op de zegeningen van brood dat voor de zieken wordt bestemd. Hij wil overgaan tot de grootste wonderen, het opwekken van doden dat tevergeefs werd gepoogd. Onlangs hadden Norbert en diens medeapostel Farsitus dat gewaagd en Abaelard had zich daarover verwonderd en ermee gelachen. Deze twee hadden zich lange tijd in tegenwoordigheid van het volk in gebed op de grond uitgestrekt en wanneer hun waagstuk mislukte en zij beschaamd hun pogingen moesten opgeven, begonnen zij het volk onbeschaamd te verwijten dat hun ongeloof een hinderpaal vormde voor de vroomheid en het standvastig geloof van hen beiden. O sluwheid van die waaghalzen, o flauwe uitvlucht van degenen die niet te verontschuldigen zijn, zo roept Abaelard uit. Sommige mensen kan men misschien op die manier beetnemen, maar volgens Christus' woord blijft niets verborgen wat niet openbaar zal worden en volgens de uitspraak

<sup>57</sup>) Uitg. V. COUSIN, dl. I, blz. 589: «Et qui ante pedibus aut asello ire consueverant, spumeo equo superbus invehitur.»

<sup>58</sup>) Zie W.M. GRAUWEN, *Norbertus, aartsbisschop van Maagdenburg (1126-1134)*, Brussel, 1978, blz. 12-14, vooral blz. 14, noot 62.



van Hiëronymus wordt een vals gerucht snel onderdrukt<sup>59</sup>). Wij kennen de listen van dat soort mensen, die degenen die een beetje koorts hebben beweren te kunnen genezen door hun iets te eten of te drinken te geven of door zegeningen of gebeden te verrichten. Zij doen dat in de overtuiging dat indien de genezing volgt, om welke reden dan ook, dat aan hun heiligheid zal worden toegeschreven, doch indien dat niet gebeurt, zullen ze het aan het ongelooft of de wanhoop van de zieken wijten.

Tot zover de tekst en de context van de enige passage waarin Abaelard uitdrukkelijk over Norbert spreekt. Dat hier Norbert van Gennepe werd bedoeld, lijkt wel onbetwistbaar. De naam Norbert kwam in Frankrijk vrijwel niet voor en het feit dat Abaelard meent diens persoon niet nader te moeten omschrijven, wijst erop dat het om de alom gekende Norbert ging. De identificatie van diens medeapostel Farsitus stelt meer problemen, die door de Abaelard-specialisten tot op heden niet voldoende werden onderkend. De meest bekende volgeling van Norbert op diens prediktochten was Hugo van Fosses, doch in geen enkele bron wordt hem de bijnaam *Farsitus* (de volgepropte) gegeven<sup>60</sup>). Degene die steeds deze bijnaam krijgt, heette eveneens Hugo en hij was een regulier kanunnik van Saint-Jean-des-Vignes te Soissons<sup>61</sup>). Deze laatste komt echter in de bronnen nooit voor als gezelt van Norbert, tenzij dan dat hijzelf, na Norberts dood een brief schreef aan de abtenvergadering. Uit deze brief blijkt dat Hugo Farsit Norbert en diens opvattingen goed had gekend<sup>62</sup>). Het is dus niet uitgesloten dat Hugo Farsit Norbert ooit op diens prediktochten heeft vergezelt en dat zijn naam in de bronnen van premonstratenzer oorsprong niet werd vermeld omdat hij zich nooit bij de orde heeft aangesloten. Anderzijds blijft het best mogelijk dat Abaelard Hugo van Fosses met Hugo Farsit heeft verward en dus slecht op de hoogte was van Norberts activiteit. Een derde mogelijkheid tenslotte ligt hierin dat Abaelard wel Norberts gezelt,

<sup>59</sup>) Uitg. V. COUSIN, dl. I, blz. 590; P.L., 178, kol. 605BCD.

<sup>60</sup>) Dat Abaelard deze betekenis kende wordt bewezen door twee teksten waarin hij het werkwoord *suffarcinare* in deze zin gebruikt, zie noot 50, en in hetzelfde *sermo* 33, blz. 578: «Has igitur omnes ocasiones Christus amputans, nudum magis quam suffarcinatum decrevit assumere.»

<sup>61</sup>) L.H. COTTINEAU, *Répertoire topo-bibliographique...*, dl. II, blz. 3051.

<sup>62</sup>) Uitg. G. van den ELSEN, *Beknopte levensgeschiedenis van den H. Norbertus*, Avebode, 1890, blz. 395-400; uitg. T.J. GERITS, *La lettre d'Hugues Farsit aux abbés Prémontrés réunis à Coblenz*, in *Revue d'ascétique et de mystique*, 1965, xli, nr. 164, blz. 480: «Unde et lateri patris nostri sancte memorie Norberti frequencius adherens...; Diligebam ergo virum sanctum sicut angelum Dei...; Et in his omnibus sancti viri intencio fuit semper utilitati ecclesie deservire et veritate astringi...».



Hugo van Fosses, goed kende, doch hem spottend een bijnaam heeft toegevoegd, zinspelend op een eventuele zwaarlijvigheid of op het feit dat hij als Norberts drager veel onder zijn mantel moest meesleuren<sup>63</sup>). Het uiterlijk van Hugo van Fosses bleef volledig onbekend, zodat deze hypothese onbewijsbaar blijft. Zij wordt wel minder waarschijnlijk gemaakt door het feit dat in geen enkele andere bron aan Hugo een bijnaam wordt gegeven. Er blijven dus slechts twee waarschijnlijke interpretaties: ofwel is Hugo Farsit ooit werkelijk de medeapostel van Norbert geweest, ofwel was Abaelard slecht ingelicht en verwarde hij Hugo Farsit met Hugo van Fosses.

Indien Abaelard over echte feiten en niet slechts over geruchten spreekt, dan moeten deze tussen 1119 en 1125 hebben plaatsgevonden, want begin 1126 heeft Norbert slechts enkele weken in Noord-Frankrijk verbleven<sup>64</sup>). Toch stelt hij het verhaal voor als onlangs *nuper* voorgevallen en hij schrijft als abt van Saint-Gildas in Bretagne. Daarvoor echter had hij een aantal jaren in Le Paraclet<sup>65</sup>) verbleven. Daarop steunend zou men moeten aannemen dat Abaelard de mislukte dodenopwekking zag of hoorde vertellen<sup>66</sup>) toen hij nog te Quincey bij Nogent-sur-Seine in het door hem gestichte Le Paraclet verbleef, dus omstreeks het einde van de periode 1121-1125<sup>67</sup>), doch het verhaal korte tijd daarna neerschreef, wanneer hij reeds abt van Saint-Gildas was geworden<sup>68</sup>).

<sup>63</sup>) *Suffarcinare* betekent reeds in het klassiek Latijn vaak: pakjes onder de mantel dragen.

<sup>64</sup>) Zie daarover W.M. GRAUWEN, *Norbertus...*, Brussel, 1978, blz. 110. Volgens D. VAN DEN EYNDE, *Le recueil des sermons de Pierre Abélard*, in *Antonianum*, 1962, xxxvii, blz. 50, zouden de feiten hebben plaatsgevonden in 1126/1127, doch 1127 is onmogelijk, begin 1126 onwaarschijnlijk aangezien Norbert dan slechts gedurende twee of drie weken in allerlei enkele regelingen heeft getroffen voor zijn vertrek naar Spiers en Maagdenburg.

<sup>65</sup>) Zie noot 20.

<sup>66</sup>) Uit de context is het o.i. niet met zekerheid uit te maken of Abaelard aanwezig was. Hij beroept zich in ieder geval niet op zegslieden. D. VAN DEN EYNDE, *Le recueil...*, blz. 50, is van mening dat Abaelard erbij stond. Vroeger had G. HUEFFER, *Die Wunder des hl. Bernhard und ihr Kritiker*, in *Historisches Jahrbuch im Auftrage des Görres-Gesellschaft*, 1889, x, blz. 801, het tegenovergestelde standpunt verdedigd, nl. dat Abaelard enkel op horen zeggen zijn oordeel velde.

<sup>67</sup>) Volgens D. VAN DEN EYNDE, *Chronologie des écrits d'Abélard à Héloïse*, in *Antonianum*, 1962, xxxvii, nr. 3, blz. 345, verbleef Abaelard te Quincey van 1122 tot 1127; in *Les écrits perdus d'Abélard*, in *Antonianum*, 1962, xxxvii, nr. 4, blz. 474, preciseert hij: «entre 1122(été) et 1125/1127?».

<sup>68</sup>) Zie noot 23. Dat Abaelard het *Sermo* 33 schreef als abt van Saint-Gildas wordt waarschijnlijk door de aanspreektitels gericht tot zijn medebroeders en zijn kritiek op monniken en abten. Het is ook de mening van G. ROBERT, *Les écoles et l'enseignement de la*



Alleen al wegens de vrij korte afstand tussen Norberts en Abaelards stichting<sup>69)</sup> schijnt het best mogelijk dat zij tussen 1121 en 1125 elkaar in Noord-Frankrijk hebben ontmoet of tenminste over elkaar hebben gehoord. De afkeer die Abaelard tegenover Norbert toont kan steunen op een eventuele deelname van Norbert aan het Concilie van Soissons in maart-april 1121<sup>70)</sup>, waar Abaelard een eerste maal werd veroordeeld, doch dat moet louter hypothese blijven<sup>71)</sup>, of op een fundamenteel verschil in mentaliteit tussen beiden, ook al was hun hervormingsprogramma grotendeels gelijklopend, of desnoods zelfs op loutere vermoedens van Abaelard die zich na zijn eerste veroordeling voortdurend bedreigd voelde.

Indien de mislukte dodenopwekking waarover Abaelard bericht eind 1125 of desnoods nog begin 1126 heeft plaatsgevonden, dus zo laat als mogelijk voor Norbert, en Abaelard zijn *Sermo 33* zo vroeg mogelijk schreef, nl. in 1127, dan is het gebruikte *nuper*, onlangs, nog enigszins te verklaren.

Wat kan men uit deze passage, die zeker van Abaelard stamt en vrijwel zeker op Norbert van Gennep betrekking heeft, besluiten? Voor eerst blijkt hieruit eens te meer dat Norbert algemeen bekend stond als wonderdoener. Dit blijkt trouwens ook uit andere getuigenissen<sup>72)</sup>. Volgens Abaelard was die faam echter niet toevallig verkregen, maar bewust nagestreefd uit ambitie. Vandaar zijn bijtend sarcasme. Hier staan twee werelden tegenover elkaar. Enerzijds vrijwel de hele twaalfde-eeuwse maatschappij die wonderen eiste en Norbert die hoogstwaar-

*théologie dans la première moitié du XII siècle*, Parijs, 1909, blz. 204, nr. 3, en D. VAN DEN EYNDE, *Les écrits perdus...*, blz. 470.

<sup>69)</sup> Ongeveer 300 km bedraagt de afstand tussen Laon en Troyes.

<sup>70)</sup> Deze datum vindt men bij D. VAN DEN EYNDE, *Les écrits perdus...*, blz. 468 en 472. Over dit Concilie van Soissons weet men vrijwel niets. J.F. BENTON, *Fraud, Fiction and Borrowing in the Correspondence of Abaelard and Heloise*, in *Pierre Abélard — Pierre le Vénérable, Abbaye de Cluny 2-9 juillet 1972*, Parijs, 1975, blz. 510, meent, evenals de uitgever R. Wilmans, dat daarover sprake is in de *Vita Norberti A*, MGH., SS., 12, blz. 681, maar daar wordt enkel over een onbepaald concilie gesproken waar een decreet zou zijn uitgevaardigd dat men de missen van gehuwde priesters niet moest bijwonen. De tekst van de *Vita Norberti A*, kan dus niet als een bewijs voor een concilie te Soissons worden aangehaald. Enkel brief 331 van Bernard van Clairvaux vermeldt een veroordeling van Abaelard te Soissons, uitg. J. LECLERCQ en H. ROCHALS, *Epistolae S. Bernardi Opera*, dl. VIII, Rome, 1977, *epistola CCCXXI*, blz. 296.

<sup>71)</sup> Er bestaat geen enkel bewijs dat Norbert bij de veroordeling van Abaelard te Soissons in 1121 aanwezig zou zijn geweest, hoewel sommige biografen dat beweren.

<sup>72)</sup> Norbert verschijnt uiteraard het meest als wonderdoener in de hagiografische bronnen. Het verschil met de *Gesta*, annalen en kronieken is op dit punt merkwaardig.



schijnlijk vast overtuigd was van zijn wondermacht; anderzijds de kritische Abaelard, op dit vlak een uitzondering in zijn tijd, die dat alles als bewust bedrog en ambitie aanklaagde. De eerste richting, waartoe Norbert behoorde, duidt men aan als de ascetisch-piëtistische<sup>73)</sup> of mystieke richting<sup>74)</sup> of als de monastieke theologie<sup>75)</sup>, terwijl men Abaelard wel eens rationalistisch noemt, hoewel het rationalisme van de 12de eeuw nog zeer gematigd was en niet kan vergeleken worden met dat uit de 19de en de 20ste eeuwen.

Deze ideologische tegenstelling levert wellicht een voldoende verklaring voor Abaelards vijandschap tegen Norbert. Meestal wordt de hypothetische aanwezigheid van Norbert te Soissons als reden aangehaald, doch gezien het stilzwijgen van alle bronnen is die eerder onwaarschijnlijk, tenzij men zou aannemen dat de auteurs van de *Vitae Norberti* inderdaad uit vrees voor de aanhangers van Abaelard dergelijke berichten zouden hebben weggelaten<sup>76)</sup>. Bovendien kan men wijzen op een uitgesproken vijandigheid van Abaelard tegen vele kanunniken, bijvoorbeeld Willem van Champeaux, Roscelinus en de kanunniken van Tours, Fulbert en Norbert<sup>77)</sup>. Zulke houding was Abaelard, als monnik, zeker niet vreemd, hoewel zijn agressiviteit zeker ook diepere karakteriële gronden had.

### 3. De *Historia calamitatum*.

Wanneer het *Sermo 33* reeds een aantal problemen stelde die moeilijk apodictisch op te lossen zijn, dan is dat nog veel meer het geval met de *Historia calamitatum*. Niet alleen wordt daarin Norberts naam niet eens

<sup>73)</sup> Aldus G. MISCH, *Geschichte der Autobiographie*, dl. III, 1, Frankfurt am Main, 1959, blz. 623.

<sup>74)</sup> Deze benaming vindt men vooral bij oudere auteurs. Communistische auteurs spreken over een conservatieve theocratische partij waartoe alle tegenstanders van Abaelard behoorden, zie E. WERNER, *Stadt und Geistesleben im Hochmittelalter*, Weimar, 1980, blz. 145-146.

<sup>75)</sup> Zie o.m. J. LECLERCQ, *The Renewal of Theology*, in *Renaissance and Renewal in the Twelfth Century*, uitg. R.L. BENSON en G. CONSTABLE, Oxford, 1982, blz. 77: «*The «contemplative» monastic theology*, een term die vrij algemeen werd overgenomen, zie o.m. J. EHLERS, *Monastische Theologie, historischer Sinn und Dialektik. Tradition und Neuerung in der Wissenschaft des 12. Jahrhunderts*, in *Antiqui et Moderni*, uitg. M. ZIMMERMAN, *Miscellanea Mediaevalia*, 9, Berlijn, New York, 1974, blz. 58-79.

<sup>76)</sup> Aldus werden bepaalde vage uitlatingen in de proloog van de *Vita Norberti B* soms geïnterpreteerd, b.v. *AA. SS.*, dl. I juni, blz. 807C: «*Propter istorum itaque obstinatam avertendam impudentiam, ... cogor multa praetermittere...*».

<sup>77)</sup> Aldus D.E. LUSCOMBE, *Pierre Abélard et le monachisme*, in *Pierre Abélard — Pierre le Vénérable*, Parijs, 1975, blz. 273.



uitdrukkelijk genoemd, maar bovendien wordt de authenticiteit van dit werk voortdurend opnieuw in vraag gesteld<sup>78)</sup>, zodat, daarmee samenhangend, de ontstaansdatum onzeker blijft.

De voorstanders van de authenticiteit plaatsten de ontstaansdatum na 28 november 1131, datum van de bekrachtiging van Le Paraclet door Innocentius II, die in de tekst wordt vermeld<sup>79)</sup>, en meer bepaald in de jaren 1132/1133<sup>80)</sup>. De tegenstanders houden dat de vervalsing werd opgesteld op het einde van de 13de eeuw door Jean de Meun, die voor het eerst de *Historia Calamitatum* vermeldt en er een Franse vertaling van bezorgde, of door iemand uit zijn omgeving<sup>81)</sup>.

In deze tekst, die zich als een autobiografie aandient en als de eerste van Abaelards brieven wordt beschouwd, wordt verhaald hoe hij in Le Paraclet een teruggetrokken leven leidde, doch desondanks over de hele wereld beroemd werd<sup>82)</sup>. Zijn vroegere concurrenten, d.w.z. Alberik van Reims<sup>83)</sup> en Lotulf van Novara, de Lombard genoemd<sup>84)</sup>, die zelf weinig betekenden, slaagden erin tegen hem twee nieuwe apostelen in het harnas te jagen die wel het algemeen vertrouwen van de wereld genoten. De een beroemde zich erop de reguliere kanunniken tot nieuw leven gewekt te hebben; de ander hetzelfde voor de monniken te hebben gedaan. Deze twee liepen predikend de hele wereld door en knaagden onbeschaamd aan Abaelards faam zodat ze hem zowel bij de geestelijke

<sup>78)</sup> Een uitstekende *status quaestionis* en een overzicht van de argumenten tegen de authenticiteit vindt men in het recent artikel van H. SILVESTRE, *L'idylle d'Abélard et Héloïse: la part du roman*, in *Bulletin de la Classe des Lettres et des Sciences morales et politiques*, 1985-5, LXXI, 5de reeks, blz. 157-200.

<sup>79)</sup> Uitg. J. MONFRIN, Parijs, 1967<sup>3</sup>, regel 1318. Zie D. VAN DEN EYNDE, *Chronologie des écrits d'Abélard à Héloïse*, in *Antonianum*, 1962, xxxvii, blz. 338; H. SILVESTRE, *Pourquoi Roscelin n'est-il pas mentionné dans l'« Historia calamitatum »*, in *Revue de théologie ancienne et médiévale*, 1981, XLVIII, blz. 220.

<sup>80)</sup> J.T. MUCKLE, *The Personal Letters Between Abelard and Heloise*, in *Mediaeval Studies*, 1953, iv, blz. 47; D. VAN DEN EYNDE, *Les écrits perdus d'Abélard*, in *Antonianum*, 1962, xxxvii, blz. 480; R. PEPPERMUELLER, art. *Abaelard*, in *Theologische Realenzyklopädie*, dl. 1, Berlijn, New York, 1977, blz. 15 (voor 1135); H. SILVESTRE, in een bespreking in het *Bulletin de théologie ancienne et médiévale*, 1984, nr. 1396, blz. 631 (ca. 1132).

<sup>81)</sup> Het oudste handschrift dateert pas uit het einde der 13de eeuw, aldus J.T. MUCKLE, a.c., blz. 49 en 68, en H. SILVESTRE, in een bespreking in het *Bulletin de théologie ancienne et médiévale*, 1981, XLVIII, blz. 79. Zie vooral het artikel van H. Silvestre geciteerd in noot 78.

<sup>82)</sup> Uitg. J. MONFRIN, blz. 97.

<sup>83)</sup> Zij worden hier niet met name genoemd, maar hun identificatie lijkt wel zeker. Zie J.R. WILLIAMS, *The Cathedral School of Reims in the Time of Master Alberic, 1118-1138*, in *Traditio*, 1964, xx, blz. 93-114, vooral blz. 108-109, en L. OTT, art. *Albericus v. Reims*, in *Lexikon des Mittelalters*, dl. 1, 2, München, Leipzig, 1978, kol. 281.



als bij de wereldlijke gezagdragers een tijdlang niet weinig verachtelijk maakten. Zowel over zijn geloofsopvattingen als over zijn levenswijze verspreidden zij zulke onheilstijdingen dat zelfs zijn beste vrienden zich van hem afkeerden. Indien deze laatsten toch nog iets van hun vroegere sympathie voor hem hadden bewaard, trachtten zij dat uit vrees voor die nieuwe apostelen op allerlei wijzen te verbergen. Abaelard was daardoor zo van streek dat telkens wanneer hij hoorde dat er een samenkomst van geestelijken werd belegd, hij vreesde daar als ketter veroordeeld te worden. Hij dacht er zelfs aan tussen de heidenen te gaan wonen. — Tot zover het relaas van de *Historia calamitatum*.

De nieuwe apostelen<sup>85)</sup> waarover deze tekst spreekt, werden over het algemeen geïdentificeerd als Norbert van Gennep voor de hervormer van de reguliere kanunniken en Bernard van Clairvaux als de hervormer van de monniken. De laatste jaren werd vooral de identificatie met Bernard in vraag gesteld, doch een betere hypothese werd nog niet gevonden<sup>86)</sup>. Voor Norbert is het zeker dat hij gedurende de bedoelde periode, wanneer Abaelard in Le Paraclet verbleef, tussen 1121 en 1125 prediktochten heeft gehouden. Nergens echter vindt men in de bronnen dat hij zich in theologische twistvragen heeft gemengd<sup>87)</sup>. Zijn prediking wordt steeds beschreven als een vrede-en boeteprediking, een evangelisatie van het gewone volk<sup>88)</sup>. Toch houdt de bewering van de *Historia calamitatum* niets onwaarschijns in. Norbert kan best op zijn tochten Abaelards leer of levenswijze hebben afgekeurd zonder dat daarvan in de hagiografische bronnen melding werd gemaakt.

<sup>84)</sup> Zie J.R. WILLIAMS, a.c., *ibidem*.

<sup>85)</sup> De uitdrukking «novi apostoli» is waarschijnlijk een zinspeling op het ideaal van «vita apostolica», in die tijd zoveel als een recent modewoord, een ideaal dat zowel de reguliere kanunniken als de monniken voor zich opeisten en dat ook aan Abaelard niet vreemd was, zie noot 50.

<sup>86)</sup> Andere voorstellen zoals Gerhoch van Reichersberg of Hugo Farsit, werden door de Abaelard-specialisten reeds terecht afgewezen.

<sup>87)</sup> Tenzij dan misschien ten overstaan van Rupert van Deutz, na lezing van diens *De divinis officiis*. Zie daarover vooral H. SILVESTRE, *La répartition des citations nominatives des Pères dans l'oeuvre de Rupert de Deutz*, in «*Sapientiae Doctrina*». *Mélanges H. Bascour O.S.B.*, *Recherches de théologie ancienne et médiévale*, n° spécial, 1980, blz. 271-298, vooral blz. 290-291, en J.H. VAN ENGEN, *Rupert of Deutz*, Berkeley, Los Angeles, Londen, 1983, blz. 337-339. Algemeen wordt door de geleerden aanvaard dat Rupert met zijn kritiek Norbert bedoelde, doch alle twijfel lijkt o.i. niet uitgesloten. Zijn tegenstander zou eventueel ook een leerling uit de school van Laon kunnen zijn die te Luik verbleef. Hierover later meer.

<sup>88)</sup> Althans voor de stichting van Prémontré. Daarna beoogt zijn prediking ook uitdrukkelijk de werving van volgelingen.



Een vergelijking tussen Norbert en Bernard inzake hun activiteit als stichters of vernieuwers van het religieuze leven vindt men ook bij Laurentius van Luik<sup>89)</sup> en bij Herman van Doornik<sup>90)</sup>. Dit spreekt ten voordele van de traditionele identificatie, nl. dat hier Norbert en Bernard werden bedoeld, maar geeft geen uitsluitsel over de auteur of de tijd van opstellen. Zowel Abaelard als een vervalser uit de 13de eeuw konden deze vergelijking maken.

De vijandschap tussen Abaelard en Norbert moet in ieder geval ontstaan zijn tussen 1120 en 1125. Het kan dus geen verwondering wekken indien men daarvan uitingen vindt in het *Sermo* 33 uit omstreeks 1127 en in de *Historia* die kort na 1131 zou zijn ontstaan<sup>91)</sup>. Voor Bernard integendeel aanvaardden verscheidene geleerden dat hij pas na 1135<sup>92)</sup> of zelfs in 1139<sup>93)</sup> in conflict met Abaelard zou zijn gekomen.

Weliswaar vermeldt Heloïse in haar vermeend antwoord op de *Historia calamitatum* de twee pseudo-apostelen<sup>94)</sup>, maar ook deze brief

<sup>89)</sup> *Laurentii Gesta episcoporum Viridunensium*, MGH., SS., 10, blz. 512: «...duo praeclarissimi ordines, devotione sua ecclesiam protegentes et conversis ad Deum cordibus se mutua caritate aemulantes, quorum unus Cisterciensis duce Bernardo, sanctissimi nominis abbate, monasticum ordinem iam pene lapsum ad primam apostolicae vitae normam reparavit, alter, merito et nomine a Deo Praemonstratus, duce Norberto Parthenopolitano archipraesule inceptus, ecclesiasticum ordinem de luto mundanae vanitatis excussit. Credas hos duos ordines esse de Apocalypsi duos prophetas circa finem mundi a Deo missos et sacco poenitentiae amictos, duas olivas coelestis clementiae duoque candelabra divinae gratiae.» Deze tekst werd geschreven omstreeks 1144 volgens de inleiding op de uitgave, blz. 487.

<sup>90)</sup> *Ex miraculis S. Mariae Laudunensis*, MGH., SS., 12., blz. 658, geschreven tussen 1140 en 1147, zie W.M. GRAUWEN, *Norbertus...*, Brussel, 1978, blz. 20. Hier vindt men een langere vergelijking tussen Bernard en Norbert, die in Norberts voordeel uitvalt. Ook bij Filips van Harveng (†1183) in zijn *Reponsio de dignitate clericorum*, vindt men de vergelijking tussen de twee grote hervormingsrichtingen, Cîteaux en Clairvaux enerzijds, en Prémontré anderzijds, zie N.J. WEYNS, art. *Filips van Harveng*, in *Nationaal Biografisch Woordenboek*, dl. 4, Brussel, 1970, kol. 337.

<sup>91)</sup> Zie noot 80.

<sup>92)</sup> Aldus J.T. MUCKLE, *Abaelard's Letter of Consolation to a Friend* (*Historia calamitatum*), in *Mediaeval Studies*, 1950, xii, blz. 212, IDEM, *The Story of Abaelard's Adversities. A Translation with Notes of the Historia Calamitatum*, Toronto, 1954, blz. 56, n. 100.

<sup>93)</sup> A.V. MURRAY, *Abelard and St. Bernard. A Study in twelfth century «modernism»*, Manchester, 1967, blz. 6; T.J. RENNA, *Abelard versus Bernard: an event in monastic history*, in *Cîteaux. Commentarii Cistercienses*, 1976, xxvii, blz. 201, noot 62, verklaart zich akkoord met J.T. Muckle, A. Borst, E. Little en C. Waddell, om te stellen dat Bernard en Abaelard geen vijanden waren voor 1139. Zie daarover ook H. Silvestre, in een bespreking in de *Revue d'histoire ecclésiastique*, 1983, lxxviii, nr. 3-4, blz. 937, en IDEM, *L'idylle d'Abélard...*, blz. 182.

<sup>94)</sup> *P.L.*, 178, kol. 181C; uitg. J. MONFRIN, blz. 111: «...detractiones illas tibi gravissi-



behoort tot het zogenaamde vervalste dossier, zodat een vermelding daarin van de twee pseudo-apostelen, die uiteraard identiek zijn met de *novi apostoli* uit de *Historia*, alleen bewijst dat de vervalser zichzelf herhaalde. Het lijkt trouwens verdacht dat de brief van Heloïse geen enkel concreet gegeven toevoegt aan wat men reeds in de *Historia* kon lezen. De brief is slechts een echo van de *Historia*, terwijl Heloïse toch beter dan wie ook van Abaelards lotgevallen op de hoogte moest zijn en daarvan geen samenvatting diende te maken om die opnieuw aan hem te zenden<sup>95</sup>). Een vervalser echter, die al zijn kennis over Abaelard reeds in de *Historia* had neergelegd, kon inderdaad in een volgende brief geen nieuwe feiten meer meedelen en had uiteraard als bedoeling met de zogenaamde brief van Heloïse de *Historia* als echt te doen voorkomen. In plaats van in de vermelding van de pseudo-apostelen in de brief van Heloïse een argument voor de echtheid van de *Historia* te zien, zal men eerder in het ontbreken van elk nieuw gegeven in dezelfde brief een argument te meer voor de onechtheid moeten vinden, naast de negentien argumenten die Prof. em. H. Silvestre zopas reeds bijeenbracht<sup>96</sup>).

Het feit dat de *novi apostoli* in de *Historia* in verband worden gebracht met de twee aloude concurrenten van Abaelard, nl. Alberik van Reims en Lotulf van Novara, brengt evenmin veel klaarheid voor hun identificatie. In geen enkele bron worden kontakten van Norbert met een van beiden gesignaleerd, maar zij kunnen wel zeer gemakkelijk hebben plaatsgevonden. Vooral Lotulf van Novara kan Norbert gemakkelijk hebben ontmoet aangezien hij tussen 1126 en 1132 in de oorkonden van bisschop Bartholomeus van Laon schijnt voor te komen<sup>97</sup>) en wellicht dus ook voor 1126 te Laon verbleef of tenminste aldaar bekend was. In 1124 was hij misschien gelijktijdig kanunnik te Laon en te Reims<sup>98</sup>), zodat een kennismaking met Norbert, binnen of buiten de school van Laon, waarschijnlijk is.

mas duorum illorum pseudo-apostolorum a predictis emulis in te commotas,...». J.T. MUCKLE, *The Personal Letters...*, blz. 55, heeft erop gewezen dat het woord *pseudo-apostoli* eveneens voorkomt bij Sint-Paulus, Tertullianus, Hiëronymus, Gregorius, en bij Abaelard zelf in zijn commentaar op de Romeinenbrief.

<sup>95</sup>) Deze overweging komt in zekere mate ook reeds voor bij Aurelius Fessler, zie Peter von Moos, *Mittelalterforschung und Ideologiekritik*, München, 1974, blz. 39, nr. 11.5.

<sup>96</sup>) Zie noot 78.

<sup>97</sup>) Aldus de hypothese van J.R. WILLIAMS, *The Cathedral School of Reims...*, blz. 108.

<sup>98</sup>) J.R. WILLIAMS, *a.c.*, blz. 108, noot 96, signaleert een oorkonde van 1124 waarin hij zou voorkomen als kanunnik van Laon en Reims, uitg. J. RAMACKERS, *Papsturkunden in Frankreich: Picardie*, Göttingen, 1942, nr. 16. In feite komt, *ibidem*, blz. 85, inderdaad



Inhoudelijk bevat deze passage dus niets dat, wat Norbert betreft, onmogelijk of anachronistisch zou zijn. Alleen kan men wijzen op het ongewone van de imperfecta *credebat* en *gloriabatur*<sup>99</sup>). Abaelard zou in de jaren 1132-1133, terwijl Bernard en Norbert nog leefden, geschreven hebben dat die twee nieuwe apostelen aan wie de wereld zeer veel geloof had geschonken, zich erop beroemd hadden respectievelijk de reguliere kanunniken en het monachisme opnieuw tot leven te hebben gewekt. Voor nog levende personen zouden hier zeker de praesens-vormen (*credit* en *gloriatur*) beter passen. Men kan immers moeilijk veronderstellen dat Bernard en Norbert zich daarop in 1132-1133 niet meer konden beroemen of dat de wereld hun op dat ogenblik geen geloof meer schonk. De gebruikte vormen wijzen inderdaad eerder op een auteur uit de 13de eeuw.

Aangezien de houding van Norbert tegenover Abaelard en zelfs tegenover de scholastieke methode vrij duister blijft, moet tenslotte de vraag worden gesteld naar Abaelards invloed op de eerste volgelingen van Norbert. Op Anselm van Havelberg schijnt de leer van Abaelard grote invloed te hebben uitgeoefend<sup>100</sup>). Wilhelm Berges deed opmerken dat Anselm zich wel verzet tegen een te verregaand vertrouwen op de rede om de goddelijke mysteries op te lossen, maar anderzijds in de *Dialogi*, geschreven in 1149-1150<sup>101</sup>), Abaelard voortdurend impliciet citeert<sup>102</sup>). Doch U.G.Leinsle heeft onlangs in een verhelderend artikel aangetoond dat de compilatie van Vivianus van Prémontré, *Tractatus de libero arbitrio*, vermoedelijk tussen 1136 en 1141 ontstaan, tegen de leer van Abaelard is gericht<sup>103</sup>). Voor zover bekend was de eerste generatie van Norberts volgelingen dus verdeeld van mening, doch dit alles dient verder onderzocht en de bronnen uit de eerste helft van de 12de eeuw zijn niet in overvloed aanwezig. Hoe dan ook, het zou methodisch

onder de getuigen tweemaal de naam « Letoldus » voor, zowel onder de clerici van Laon als onder die van Reims, telkens als laatste getuige.

<sup>99</sup>) Dit werd, voor wat *gloriabatur* betreft, reeds aangestipt door J.F. BENTON, *Fraud, Fiction and Borrowing*..., blz. 484.

<sup>100</sup>) A.M. LANDGRAF, *Einführung in die Geschichte der theologischen Literatur der Frühscholastik aus dem Gesichtspunkte der Schulbildung*, Regensburg, 1948, blz. 69; IDEM, *Introduction à l'histoire*..., Franse vertaling, Montréal, Parijs, 1973, blz. 88.

<sup>101</sup>) W.M. GRAUWEN, *Norbertus*..., blz. 7.

<sup>102</sup>) W. BERGES, *Anselm von Havelberg in der Geistesgeschichte des 12. Jahrhunderts*, in *Jahrbuch für die Geschichte Mittel- und Ostdeutschlands*, 1956, v, blz. 39-57, zie blz. 56: «Die Dialogi wimmeln ohne Namensnennung von Abaelard-Zitaten und -Anleihen.»

<sup>103</sup>) U.G. LEINSE, *Vivianus von Prémontré. Ein Gegner Abaelards im frühen Prémontré*, in *Analecta Praemonstratensia*, 1978, LIV, nr. 1-2, blz. 70-81.



aanvechtbaar zijn uit de opvattingen van Norberts volgelingen vaste besluiten te willen halen omtrent zijn geestesrichting. Voor zover de bronnen reiken kan men enkel stellen dat Norbert hoogstwaarschijnlijk tot de geestesrichting van Bernard behoorde en blijkbaar zelfs meer eschatologisch-apocalyptisch gericht was dan deze laatste.

De ernstige twijfels aan de authenticiteit van de *Historia calamitatum*, die voornamelijk door J.F.Benton en H.Silvestre werden uiteengezet, verminderen uiteraard sterk de waarde van de daarin voorkomende passage over Norbert. Aan een bron uit het einde van de 13de eeuw, zelfs wanneer zij geschreven werd door iemand met een uitgebreide kennis van de twaalfde-eeuwse literatuur, kan men niet dezelfde waarde toekennen als aan een eigentijds getuigenis. Dat Norbert en Bernard als de invloedrijkste persoonlijkheden uit hun tijd golden, wist men ook reeds omstreeks het midden van de 12de eeuw en dat zij tot een andere geestesrichting dan die van Abaelard behoorden, is evenmin een nieuw feit. Dat Norbert ooit tegen Abaelard zou hebben gepredikt is niet onmogelijk, maar de *Historia calamitatum* blijft de enige bron om dat te beweren, terwijl de auteurs van de *Vitae Norberti* een dergelijk bericht toch als een lofwaardige verdediging van het ware geloof hadden kunnen voorstellen, zoals zij dat zo gretig in het verhaal van Norberts strijd tegen het Tanchelmisme hebben gedaan. Weliswaar werd het moeilijker Abaelard in zwarte kleuren af te schilderen naargelang de jongere generatie binnen de premonstratenzerorde meer en meer door Abaelards leer werd beïnvloed.

## Besluit

Uit de overgeleverde werken van Abaelard en de bronnen over hem kan men niet besluiten dat er ooit rechtstreekse contacten tussen hem en Norbert zijn geweest. Abaelard heeft het verhaal over de mislukte poging tot dodenopwekking wellicht enkel horen vertellen en daarbij misschien Hugo Farsit met Hugo van Fosses verward. Aangezien hij de wonderdoeners uit zijn tijd ervan verdacht uit eerzucht en ambitie de mensen te bedriegen, heeft hij scherp gereageerd.

Wat Norbert betreft, bewijst de tekst uit het *Sermo 33* eens te meer dat hij de faam genoot een wonderdoener te zijn. Een deelname aan de filosofische of theologische strijdvrage van zijn tijd schijnt echter nooit zijn opzet geweest te zijn. Misschien heeft de pijnlijke ervaring van zijn contact met Rupert van Deutz hem daarvan weerhouden, misschien



ook, zoals de *Vita A* beweert, de vermaningen van Drogo om aan de school van de H.Geest de voorrang te verlenen<sup>104</sup>), misschien zelfs de hele agressieve atmosfeer die toentertijd tussen de theologen heerste en waarin voortdurend aan ketterjagerij werd gedaan. Als geboren daadmens konden zulke subtiele discussies Norbert hoogstwaarschijnlijk niet bekoren. Hierin was hij de tegenpool van Abaelard, die blijkbaar in het doceren en discussiëren zijn levensideaal zag, hoewel er voor het overige opvallende parallellen tussen beiden aan te wijzen zijn, voornamelijk in hun hervormingsprogramma. Ook als redenaars waren beiden uitzonderlijk begaafd, doch Abaelard toonde zich vooral bedreven in de dialectische discussiemethode, terwijl Norbert een onweerstaanbaar volkspredikant was. Als dusdanig worden beiden in de bronnen afgeschilderd en dit schijnt met de werkelijkheid overeen te stemmen. Slechts éénmaal zou Norbert in een theologische valkuil zijn gevallen, opgesteld door Rupert van Deutz, daarna bezitten we geen enkel bericht meer omtrent een activiteit op dat vlak<sup>105</sup>).

Mankevosstraat 71  
1860 Meise

W.M.GRAUWEN O. Praem.

<sup>104</sup>) *Vita Norberti A*, MGH., SS., 12, blz. 678.

<sup>105</sup>) Zie noot 87.